

O PITANJU POSTANKA VAROŠI GRADECA KRAJ ZAGREBA

Nada Klaić

Kad sam na IV Kongresu historičara Jugoslavije prvi put (doduše pod drugim naslovom) slušala tekst referata I. K a m p u š a, objavljena u HZ XVIII, 1965, 129—139, pod naslovom: *Prilog pitanju postanka varoši Gradeca kraj Zagreba*, činilo mi se da se njegova osnovna teza o postanku zagrebačkog Gradeca ne može prihvatiti. Tada sam u diskusiji i izrazila sumnju u ispravnost tako postavljena problema, upozorivši, među ostalim, na privilegij zagrebačkoga biskupa iz 1198. — koji referat nije naveo, a koji se protivi postavljenoj hipotezi. Budući da je referent u štampanom referatu ipak ostao pri svom mišljenju, pa, štaviše, nigdje u njemu ne nalazim bar bilješku o tome da je osnovna teza bila u najmanju ruku sporna, primorana sam da na ovom mjestu progovorim o razlozima koji su me naveli da neke od najvažnijih tvrdnja referata ne prihvatim.

Sam K. konstatira na kraju priloga da je »pokušao dokazati«: 1. da je locus Kerek »zemlja Krug koja se prostirala nešto istočnije od današnjeg trga Republike prema jugu, vjerojatno do Save. 2. Tatari nisu opustošili varoš Gradec, jer u prvoj polovici XIII st. brdo nije bilo naseljeno i na njemu nije bio 'castrum zagrabiense' 3. Tek preseljenjem hospita iz susjednoga biskupskog naselja na brdo Gradec poslije tatarske provale 1242. počinje izgradnja kastruma i ona je završena najkasnije 1257. kada se prvi put u suvremenim izvorima naselje spominje kao 'castrum Grech'« (139).

Prije nego što prijeđem na ocjenu ovog priloga, neka mi bude dopušteno osvrnuti se na njegov odnos prema mojem radu na problemu postanka slaven-skih varoši, napose Gradeca. I površnom čitaocu ne će izbjeci da se K. trudi da pokaže kako ja ne svladavam dovoljno literaturu ili latinski tekst i zbog toga postavljam pogrešne tvrdnje koje on ne može prihvatiti. Zaustavit ću se samo na nekim primjerima. Komentirajući na str. 136 u bilj. 46 poznati privilegij Bele IV na osnovi kojega je Kaptol kasnije sagradio tzv. »Popov turen« (Zvezdarnica na bivšem Ilirskom trgu) K. mi prigovara što sam zaključila da je kralj »poklonio kanonicima vrlo skroman dio brda, uz najsjeverniju tačku gradskog zida«, kada je prema tekstu isprave, koje odlomak i donosi, jasno da je kralj »poklonio kanonicima dio brda na kojem mogu *sagraditi veliko naselje*« (potcrtala N. K.), tako »da se ovdje ne radi o skromnom već o dovoljno velikom dijelu brda«.

Da čitalac ne bude u nedoumici tko je lože interpretirao tekst, evo prije-pornog odlomka: »Nos (sc. rex Bela IV) . . . dictum montem cum terra circum-diacente, sufficiente usui et commoditati unius magne ville, eidem capitulo in perpetuum dedimus et contulimus pleno iure; *hoc expresso*, quod in eodem

monte dictum capitulum assumat pro se, hoc est pro communitate, decentem porcionem, que moniatur optime per expensas tocius capituli, cuius munitionis septa tempore discriminis venture, quod absit, illis pateant illosque suscipiant» (I. Tkalčić, Povjestni spomenici Zagreba I, Zagreb 1889, 21). Očito je, dakle, da je Kaptol smio uzeti za sebe »*decentem porcionem*«, a ne »dovoljno velik dio brda«, kako bi se moglo zaključiti iz citiranog teksta u prilogu. Uostalom, onome tko se bavi poviješću Zagreba ili Gradeca jasno je da je riječ o »Popovu tornju« i prema tome može odmah procijeniti o kako je velikom prostoru kralj govorio. Zaveden svojim površnim tumačenjem teksta, K. dalje tvrdi, da su kanonici »po primjeru na varošane odlučili ondje izgraditi kastrum u koji bi se u slučaju opasnosti mogli skloniti ili zaštititi« (138, bilj. 54). Međutim, da je pročitao nastavak teksta kraljeva privilegija razabrao bi da je vladar tačno ograničio što kanonici smiju graditi. »Persone vero supradicte vel alie de eodem capitulo, que potentes fuerint hedificare sibi *turres speciales*, assumant ex voluntaria et speciali collacione capituli loca arearum, in quibus hedificent *turres et muros* pro suis specialibus familiis atque rebus«. Oni smiju izgrađene kule ili zidove ostaviti svojim porodicama, ali dominij »ipsius castri dicto capitulo per omnia reservato«.

Ili, jedan drugi primjer. K. prigovara Mohorovičiću, Herkovu i meni što smo zaključili da su građani 1242. »preuzeli dužnost da će se na vlastiti trošak utvrditi« (137, bilj. 50) i citira ponovo tekst iz kojega se vidi da smo »zaboravili« prevesti riječ *spontanea*! I da nas ispravi, kaže: »Međutim, zaboravlja se, da su građani dobrovoljno preuzeli obavezu da će se na brdu utvrditi na vlastiti trošak, pa se ovdje radi prije svega o njihovoj koristi, a ne njihovoj dužnosti« (137). Jer — nastavlja u navedenoj bilješci — »Bela je i drugim naseljima u Slavoniji podijelio privilegije, ali nigdje nije fiksirana obaveza građana da se utvrde. O žiteljima svakoga pojedinog naselja ovisilo je da li će se kastrum izgraditi ili ne, a to je u povelji Gradecu kralj jasno dao do znanja« (137, bilj. 50). Povlačeći takve analogije i stvarajući zaključke K. otkriva svoje nedovoljno poznavanje historijskih činjenica kao i neshvaćanje situacije u hrvatskim zemljama za provale Tatara ili prije nje. Tâ moram se zaista zapitati da li mu je ostalo nepoznato da gradečki privilegij jedini odražava posljedice provale i da ni jedan od poznatih privilegija ne govori o zidovima zato što varoši prije ili nešto poslije provale nisu imale razloga da se utvrđuju? A koliko je utvrda koristila više građanima nego vladaru, pokazuje iskreno priznanje kraljice Marije 1261. Ona oslobađa Gradec od godišnjega podavanja (200 pensa) *osobito* (presertim) zato »cum idem castrum de novo sit constructum et erectum in principaliori loco Ducatus et ad communem utilitatem tocius regni, necnon ad tutelam confinii esse fundatum dinoscatur« (Tkalčić, n. dj., 32).

Još jasnije je želja autora da *pod svaku cijenu* — to znači i pod cijenu ispravnog citiranja tuđega teksta! — upozori čitaoca na tobožnje tuđe pogreške, došla od izražaja u ovom primjeru. Naime, govoreći o preseljenju varošana iz podgrađa na brdo Gradec 1242. kazala sam ovo: »Analogan primjer preseljenja na brdo kao posljedice provale Tatara nalazimo i u Ostrogonu« (Prilog pitanju postanka slavonskih varoši, 55, bilj. 77). Iako se služi mojim tekstom i citatom [moj tekst: »God. 1249 nastoji Bela IV ,residuum populi de civitate strigo-

niensi salvare' i zato ga 'in castrum strigoniensem translocaremus'»; K. tekst: »Kralj je 1249. nastojao da ostatak građana spasi i nakon nagodbe s nadbiskupom naselio ih je u ostrogonskom kastrumu« (134)], stvara zaključak da taj primjer »ne može poslužiti kao analogija za nastanak varoši Gradec« (135). Dakako, jer ja nisam ni govorila o *nastanku varoši Gradec*, već o *analognom primjeru preseljenja*, a to, vjerojatno, ne može K. poricati.

Da ne svladavam dovoljno tekst izvora ili da u njemu vidim više nego što piše, trebalo je da dokaže moja tvrdnja o »varoškim selima i vinogradima 1242. g. koji se spominju u privilegiju« (134, blj. 35). Međutim, kaže K., donoseći ponovo latinski tekst, u njemu je riječ »o budućim, a ne o postojećim naseljima«, a (u privilegiju iz 1242.) »nema preciznijih podataka na temelju kojih bismo smjeli zaključiti da su građani na tom teritoriju posjedovali g. 1242. vinograde«. Prije svega, latinski tekst: »Item, cives de predicta civitate vel jobagiones de villis ad ipsam pertinentibus, que prope territorium ipsius civitatis fuerint site, nullius iudicio nisi iudicis civitatis astare teneantur« (Tkalčić, n. dj., 16). Nije teško razabrati da je stilizacija rečenice doista nespretna. K. *ima pravo* kad upozorava da je u tekstu riječ o budućim selima, ali nema kad ne će priznati da bi se ta sela prema tekstu morala nalaziti *pokraj* ili *uz gradsko područje* (prope territorium civitatis!), a ne *na njemu*! To me mjesto u privilegiju odavno zbunjivalo — ono, uostalom, nije jedina nezgrapnost u njemu — pa sam ga protumačila tako kako je to davno prije mene načinio i Tkalčić. »Spomenusmo« — kazao je najbolji poznavalac zagrebačke prošlosti još 1889. — »da je gradska občina i prije, nego li je povišena bila na slobodan kralj. grad, imala svojih posjedah, kojih nije stekla kraljevskim darom, već kúpom, a to su *Dedići*...«, koji su »obćinska baština« (n. dj., XX—XXI); zatim *Gračani*. »I ovo selo mislimo da je bilo vlasništvo zagrebačkog Gradeca još prije nego li je povišen bio na slobodan kraljevski grad« (XXXII). Nadalje: »Sela *Nova ves na Savi* (Trnje), *Pobrežje* i *Črnomerec*, ako se i izrično nespominju kao gradski posjedi u razvodu kako ga donosi zlatna bulla, nu jer se nalaze u obsegu rečenoga razvoda, scienimo, da su također ne samo podpadala pod občinu zagrebačkoga Gradca, već da su upravo i njezina svojina bila i to još prije, nego li bje Gradac povišen na slobodan kr. grad« (XXXII). Završavajući opis ovih sela Tkalčić kaže: »To je indi bila prva nekretna imovina mladoga grada...« (n. mj.). Prema tome, prije nego što mi je prigovorio trebalo je da K. sam ispravno prevede tekst i da onda pokaže u čemu smo i Tkalčić i ja pogriješili kad smo ipak pretpostavljali da su se 1242. nalazila unutar opisanog teritorija privilegirane općine neka sela.

A što se tiče prigovora o građanskim vinogradima, on je na mjestu utoliko što ih privilegij zaista ne spominje *precizno*. Nije, posve razumljivo, ni bilo mjesto da se o njima govori u privilegiju. Međutim, ja bih, da sam na mjestu Kampuša, ipak prije nego što bi uputila nekome prigovor pogledala malo bar prvi svezak Tkalčićevih Spomenika grada Zagreba da se uvjerim da li je zaista ta tvrdnja izmišljena. Da je K. tako učinio, našao bi na str. 49 parnicu između bana Matije Čaka i Gradeca zbog Dedića. Ban priznaje 1273. da je »terram Dydichi vocatam, emticiam et vineas cultas super terram castri Medved detineri et prohiberi fecissemus et alienare voluissimus a civibus Grecensibus«, ali su građani »super facto terre et vinearum per nos inpeditorum... exhibuerunt privilegia et municiones suarum litterarum«, na osnovu kojih je

razabrao da im je spomenutu zemlju i vinograde silom oteo i zato ih vraća. Prema tome, građani su 1273. branili posjed vinograda i uopće zemalja u Dedićima i to na osnovi privilegija koja su donijeli banu. To su mogli biti privilegiji samo iz 1242. i 1266, jer drugih tada nisu imali. Oba su privilegija i potakla Tkalčića da Dediće ubroji u prastari posjed Gradeca. Nije bilo u »Zagrebačkoj panorami«, u kojoj se nalazi taj popularno pisani članak, ni mjesto ni prostor da se Zagrepčanima na dugo priča o načinu na koji smo Tkalčić i ja došli do gornjeg zaključka. Ali, ako nas je K. ipak htio javno prekoriti, onda je mogao dodati da se podaci o njima nalaze u ispravi iz 1273.

Mogla bih i dalje citirati primjere koji bi pokazali Kampušev odnos prema mojim radovima, ali ne želim zamarati čitaoca. Čitajući njegov prilog imala sam neprestano dojam da imam pred sobom *negativ* svoje rasprave ili svojih mišljenja o prošlosti Gradeca i Zagreba. Ni ta činjenica sama po sebi ne bi bila ni loša ni posve neuobičajena da se K. dovoljno i dostojno pripremio za »bitku«. Međutim, K. nije uzeo u ruke ni jedan priručnik, pregled ili raspravu iz bogate literature o nastajanju evropskih gradova. Uzalud tražimo bar Pirennea ili Kulischera, da ne govorim o E. Ennen, koja je dala u najnovijoj literaturi jednu od najbogatijih sinteza o nastajanju gradova na Mediteranu i preko Alpa. Ne poznavajući literaturu, što će reći ni problem, K. je zamijenio *privilegiranje Gradeca* — dakle određenu fazu u pravnom razvitku grada — s *nastajanjem grada*, tj. dugim društvenim i gospodarskim procesom koji je prethodio privilegiranju. Jer K. je smio govoriti o *postanku slobodne kraljevske varoši*, a ne o *postanku varoši*, ako je mislio na zbivanje 1241. A ako je mislio da sam pogriješila razlikujući nastajanje od privilegiranja — iako, pozivajući se na moju raspravu i sam usvaja dvije faze u razvitku slavonskih varoši (133) — onda je bio dužan da to i kaže. No, da mu »obračun« sa mnom bude lakši, K. ne uzima u ruke ni odlične Uvode Tkalčićevih Spomenika, premda citirani primjer o gradskim selima pokazuje da moje mišljenje nije ni tako pogrešno ni neobično kako ga K. želi prikazati.

Pogledajmo, međutim, da li je K. bio sretnijeg i savjesnijeg pera tada kada je gradio svoju hipotezu.

1. K. nastoji dokazati da se castrum zagrabiense nije nalazio na brdu Gradecu prije 1242. Polazna tačka njegova dokazivanja je ispravna identifikacija locus Kerec, lokaliteta koji se 1201. spominje u popisu granica biskupskog posjeda u Zagrebu. To nije Gradec (= Grech, Grez itd.) već kaptolski posjed Krug ili Crogh koji je, prema mišljenju Kampuša, ležao negdje na današnjem Trgu Republike. Ova identifikacija počiva na nedokazanoj tvrdnji da je Kerek »mađarska riječ« koja »znači krug« (132) i da je to ista zemlja koju je 1235. zagrebački biskup prodao kanoniku Pankraciju. Zato, zaključuje K., opis granice kaptolskog posjeda 1328. počinje na istom mjestu gdje je 1210. počinjala prva međa biskupskog posjeda. Štaviše, taj se teritorij protezao vjerojatno do Save (133).

Prije svega, opis međa 1201. isključuje pretpostavku da se locus Kerec pružao do Save. U opisu se tvrdi samo to da granica počinje kod locus Kerec na potoku Crikvenici (Tkalčić, n. dj., 3) i da nastavlja »per signa crucis« do Save.

Iako nisam filolog, čini mi se neprihvatljivom i druga pretpostavka, naime, da je iz oblika *Kerec* moglo nastati *Crogh*. To bi značilo izmjenu osnovnog vokala, dok je kod oblika *Kerec* ili *Kerek* došlo jedino do zamjene *k* i *g*, što je u svakom slučaju bliže. U prilog starijem mišljenju govori i položaj zemlje Krog ili Tlake u XIV stoljeću. Zemlja se nalazi na granici kaptolskog i gradečkog posjeda kao i biskupskog vicus Latinorum, što ističe i sam Ivan Gorički (Tkalčić, Monumenta episcopatus II, 130). I 1328. prva je granica kaptolskog posjeda u Zagrebu in vicinitate grecensi. Za razliku od opisa granica iz 1201. granice su se tada povlačile od istoka prema zapadu odnosno sjeveru. Iako su međe postavljane po samom toku potoka Medveščaka (Cirkvešće), obuhvaćale su i na tom mjestu, dakle kod Kroga ili Tlakâ, teritorij s obje strane potoka. Prema tome, ako je K. mislio da je utvrdio da se »lokalitet Krug« nalazio na Trgu Republike, onda prerano ispravlja Lelju Dobronić koja je ustvrdila da su u tom dijelu Zagreba međe biskupskog posjeda išle potokom. Štaviše, K. je nepravilno ubicirao taj »lokalitet«. Već je Tkalčić posve ispravno konstatirao da se »na jugu Laške ulice uz biskupsku zemlju Krog (danas Tlake)« nalazila zemlja koju je kupio kanonik Pankracije (Povjestni spomenici I, CX), a odavno je poznato da se stari samostan dominikanaca nalazio u »Laškoj ulici, gdje je danas sirotište«. Tamo je bio »samostan sa ovećim vrtom, gajem i crkvom posvećenom sv. Nikoli« (n. dj., CLIV; to je danas istočni ugao Palmotićeve i Vlaške ulice). Upravo zato što je na tom mjestu granica kaptolskih posjeda prelazila na desnu obalu potoka dolazilo je lakše do sukoba između građana i Kaptola, kao što je još u XIII st. to područje bilo sporno između Kaptola i biskupske Vlaške ulice. Prema tome, kad Ivan Gorički tvrdi da je terra *Crogh* u njegovo vrijeme bila smanjena, možemo mu vjerovati, ali to ne znači da je »iz nekad velikoga locus *Kerek*« nastala mala zemlja Krug, kako to tvrdi K. Za takav postupak on nema podloge u izvorima. S namjerom da poreče vrijednost starijem mišljenju, K. završava svoje izlaganje o tom lokalitetu ovim riječima: »Iz toga, dalje, slijedi da locus *Kerek* nema ništa zajedničkog s nazivom Gradec kraj Zagreba i da se lokalitet Gradec javlja, prema tome, prvi put 1242. u ispravi kralja Bele IV« (133). Međutim, dokumenti govore protiv takve tvrdnje. Prije svega, nije riječ o lokalitetu, nego o brdu! Bela IV ističe 1242. da mu se svidjelo »in Zagrabiâ, in monte Grech, civitatem liberam construere«; granica gradečkog posjeda prema istom privilegiju ide po potoku Medveščaku »iuxta montem Grech« i građani obećavaju vladaru da »dictum montem Grech muro firmissimo communirent« (n. dj., 17); 1247. mole kanonici Belu IV da im da »montem quendam, nomine Gradyz, in comitatu zagrabiensi, iuxta Zagrabiâ existenter« (21); Bela IV daje na znanje 1256. da je dopustio da se »in monte Grech de Zagrabiâ« održavaju markovski sajmovi (26); hospites nostri de monte Grech, Zagrabiâ constituti (29); vidi i dalje primjere u Tkalčičevim Spomenicima I. Prema tome, nije riječ o nekom lokalitetu, već o brdu uz potok Medveščak; brdo se očito nazivalo tako zato što je na njemu bio neki gradić! Kako opis međa biskupskog posjeda 1201. spominje na zapadnoj strani od Zagreba do Save samo tri naziva: locus *Kerec* — rivus Ciruenicha — fluvius Zaua, to se nije teško domisliti da je vrlo općenit i da obilježava samo najnužnije pogranične tačke: Gradec—Medveščak—Sava. Zato pokušaj identifikacije locus *Kerec* s kasnijom zemljom Krog nije uspio.

2. K. tvrdi da Tatari nisu 1242. opustošili Gradec, jer »u prvoj polovici XIII st. brdo nije bilo naseljeno i na njemu nije bio ‚castrum zagrabiense‘« (139).

Prije svega, ne smatram ispravnim postupak da K. prisvaja sebi (»rezultat ovoga priloga«!) tuđe rezultate. O položaju i mjestu na kojem se nalazio castrum Zagrab, već je mnogo pisano i K. nije u ovom prilogu donio ni jednu novu činjenicu. Izgradnja utvrđenog Gradeca nije nikakav dokaz da na »brdu Gradecu nije bilo nikakve utvrde najmanje tri decenija prije 1242 g.« odnosno da ondje »odgovarajućeg utvrđenog grada nije bilo, a nisu postojali ni uvjeti da se hospiti presele na brdo« (135). Zaključujući tako K. prije svega ne razlikuje castrum kao *utvrđeno županijsko središte* od *utvrđene varoši* koja se može također nazivati castrum. To što na brdu Gradecu nije bilo *utvrđene varoši* prije 1242. nije nikakav protudokaz mišljenju da se na brdu nalazio županijski castrum. Zato me je činjenica da je Vanlegen, koji je bio ban i očito zagrebački župan, posjedovao još 1242. jedan dio brda Gradeca primorala da se više priklonim mišljenju onih autora koji su ipak branili hipotezu da je zagrebački castrum bio na brdu. Ali, činjenica da se castrum ne spominje ni u jednom privilegiju nije mi dopuštala da se, bar zasad, konačno odlučim za bilo koje mišljenje (HZ XI—XII, 310). Nije mi uopće jasno kako K. zamišlja komitate u doba Arpadovića u Slavoniji ako tvrdi »da se ‚castrum zagrabiense‘ nije u XIII st. nalazio na Gradecu, ali se čini da je već u to vrijeme ovaj termin bio sinonim za komitat« (135, bilj. 45). Ta sistem županija je sistem kasta i on nastaje u Slavoniji od Ladislava I, a od 1242. castra nisu isključivo administrativna središta već — kako to potvrđuje primjer Gradeca — i utvrđene varoši. Kad bi, nadalje, bila tačna pretpostavka da je castrum bio sinonim za comitatus, onda bi se ta pojava morala odraziti u izvornom materijalu. Prema tome, ostaje dilema dosadašnje historiografije o zagrebačkom castrumu i K. je nije smanjio, nego povećao, jer na kraju izlaganja o tome kako castrum nije bio na brdu nalazimo i ovu rečenicu: »Prema tome, i ime našeg Gradeca potječe, nesumnjivo, od nekadašnje utvrde koja je prije XIII st. sagrađena na tom brdašcu pokraj Zagreba« (136); u bilj. 49 poziva se na moju rec. Z. Herkova; potcrtala N. K.).

3. Osnovna misao priloga je hipoteza da su se hospites iz biskupskog Zagreba 1242. preselili na brdo Gradec i ondje dobili privilegij. Protiv takve hipoteze govore:

a. *Vlastiti Kampušev tekst*. Naime, na str. 134 stoji ova rečenica: »Međutim, kralj nije mogao potvrditi zemlju koju hospiti Gradeca nisu na tom teritoriju posjedovali, budući da se prije provale Tatara njihovo naselje nalazilo u biskupskom Zagrebu«. No, na idućoj strani, u bilj. 42, stoji i ovo: »Međutim, iz ‚Zlatne bule‘ jasno proizlazi da je kralj zatekao građane na brdu i podijelio im takve povlastice kakve su oni sami među sobom uglavili« (potcrtala N. K.).

b. Činjenica da je Zagreb kao biskupsko naselje (villa zagrabiensis i Vicus Latinorum ad ipsam pertinens) postojao od 1198. Tada je Emerik dao biskupu privilegij prema kojem je on postavljao svog suca u zagrebačkoj varoši. Dakle lijeva obala Medveščaka je bez sumnje i prije 1201. (1201. je to dokumentarno potvrđeno) posebna jurisdikcija, zaštićena i posebnim imunitetom u tolikoj mjeri da na biskupski teritorij nisu imali pristup ni kraljevski činovnici. Desna obala Medveščaka, naprotiv, nije nikada u tom dijelu ispod brda Gradeca

pripadala zagrebačkoj crkvi. To je *kraljev teritorij*, suburbij njegova županijskog središta oko kojega se, bez sumnje, u Slavoniji kao i u čitavoj Evropi, postepeno stvara naselje. Ta je logička pretpostavka toliko opravdana općevropskim razvitkom da joj ne bi trebalo tražiti potvrde. Ali, posrednih podataka — koji su Kampuša natjerali u kontradikciju — ima. Prije svega, privilegij iz 1242. je sadržajno toliko cjelovit — on je najopsežniji među svim povlasticama slavonskih varoši — da je gotovo nemoguće pomisliti na to da je nastao u času preseljenja ili preseljavanja na brdo. Osim toga, kraljeva odluka o osnivanju izražena u privilegiju nije u skladu s tvrdnjom da građani već stanuju na brdu (*hospitum in predicto monte habitancium et convenientium*) i da tada, u času izdavanja privilegija sami sastavljaju svoje slobode (*conditiones itaque et libertates hospitum in predicto monte habitantium et convenientium, quas ipsi inter se fecerunt et nos approbavimus, tales habentur*; Spomenici I, 15). Zato nas takvi podaci vode do zaključka da Gradec nije 1242. nastajao ab ovo. Zatim, u uvodu privilegija iz 1266. Bela IV ističe da je odlučio sagraditi na brdu Gradecu *kastrum* za obranu granice i da su se građani istrošili *gradeći ondje kuće i prenoseći onamo zgrade* (*in cuius castri construccione fideles nostri cives eiusdem castri in edificando sibi domos ibidem et alias edes illuc transferendo sumptus non modicos... subierunt*; Spomenici I, 40). Može li biti jasniji dokaz da su se kraljevi ljudi preselili iz jednog mjesta na drugo? Nigdje ni riječi da su to »bivši« *hospites de Zagrabia* ili stanovnici biskupskog *Vicus Latinorum*, pa zato K. i nije mogao ničim potvrditi svoju pretpostavku. On je mislio da protiv moje pretpostavke o preseljenju iz podgrađa, a u korist svoje iz biskupskog naselja može postaviti »pitanje: zašto kralj nije tom važnom naselju (tj. Gradecu; N. K.) dao privilegij već prije kao, npr., Samoboru ili Vukovaru, već mu ga je podijelio nakon tatarske provale« (135)? On je uvjeren da u slučaju Gradeca nije »postojao kontinuitet naselja«, jer ondje gdje on, to jest kontinuitet, postoji istaknut je i prilikom podjeljivanja povlastica« (133). To tobože potvrđuje Belina potvrda iz 1242. za Samobor i »slučaj potvrđivanja privilegija Vukovaru 1244«. No, »prema ispravama iz 1242. i 1266, takav kontinuitet kod varoši na brdu Gradecu ne postoji, jer se spomenuto naselje nije nalazilo na teritoriju zagrebačke županije« (133).

Prije svega, moram konstatirati da se Kampuš na ovom mjestu upustio u *netačno citiranje izvora* kako bi dokazao svoju tvrdnju. Jer on za samoborski privilegij citira ove riječi: »... ad noticiam vniuersorum uolumus peruenire quod accedentes ad presenciam nostram hospites nostri de Zumbur prope castrum Oclych existentes...«, a iz vukovarskoga vadi ove riječi: »... cum privilegium... per hospites in suburbio castri Valkow commorantes... nobis... fuisset oblatum« (133). Međutim, *propustio je da kaže* da Bela IV potvrđuje i Samoboru i Vukovaru privilegija koja im je dao njegov brat Koloman! To u oba privilegija izričito piše! U samoborskom: »Bela... ad noticiam vniuersorum uolumus peruenire, quod accedentes ad presenciam nostram hospites nostri de Zumbur prope castrum Oclych existentes... a nobis flagitarunt... vt modum et statum libertatis eorundem de gracia ac prouidencia pie memorie regis Colomani karissimi quondam fratris nostri, iuxta tenorem hospitum de Petyrna liberaliter concesse, nostrarum auctoritate litterarum dignaremur confirmare« (CD IV, 164—165). Početak potvrde vuko-

varskoga privilegija glasi ovako: »Bela... quod cum privilegium charissimi fratris nostri regis Colomani, ducis totius Sclavonie, felicis memorie, per hospites in suburbio castris Walkow commorantes nobis super libertate ipsorum concessum fuisset oblatum, nos illud legitime concessum ratum habentes et firmum« (CD IV, 227). Oba su dakle naselja živjela već kao privilegirane varoši u času kad su se obratila Beli IV za potvrdu privilegija!

Čini se, međutim, da K. uopće nije shvatio moje mišljenje o nastajanju slavonskih varoši kad je, interpretirajući ga, ustvrdio da su se varoši »postepeno rađale, a privilegij je, u pravilu, označavao završetak toga procesa« (133). Privilegij je samo određena faza u pravnom životu grada, a njegovo je nastajanje dugi društveno-ekonomski proces. Štaviše, ima varoši koje nikad nisu bile privilegirane, a po svojoj su gospodarskoj i društvenoj strukturi ipak bile varoši; ali, zabilježen je i obrnut proces. Prema tome, ne bih pitala kao K., zašto Gradec nije prije 1242. bio privilegirani, jer privilegiranje varoši prije provale Tatara nije, izuzevši politiku hercega Kolomana, bilo rezultat svijesne i promišljene vladarske politike. Nije slučaj da je Koloman podijelio privilegije u ovom dijelu Slavonije Perni, Petrinji i Samoboru i da ni jedna od spomenutih kraljevskih varoši nije bila središte županije. Uzrok valja tražiti, po svoj prilici, u brzom osiljenju župana pod kojih je jurisdikciju spadalo naselje pod kastrom. Ta Krapina, npr., koja je uz Zagreb bez sumnje jedno od najstarijih naselja u ovom dijelu Slavonije, dobiva privilegij tek 1347! A Varaždin — ako hoćemo povjerovati ispravama — dobiva izuzetni položaj zahvaljujući samo slučaju. No, i prije privilegiranja grad ima svoju općinu (zaključujem to prema tome što svoga suca zovu rihtardus).

Dakle, šutnja izvora nije u svakom slučaju protudokaz logičnoj pretpostavci, a i netačno citiranje izvora je ne pobija. Govoreći o »kontinuitetu naselja« K. je očito mislio na svjedočanstvo pisanih izvora. Jer pod kontinuitetom razumijevamo trajnu naseljenost nekog prostora ili kraja u različitim epohama. Zato govorimo o kontinuitetu između antike i srednjeg vijeka. Ako K. zaista preuzima moje mišljenje o postepenom rađanju slavonskih varoši kao društveno-ekonomskih kategorija, onda se mora pomiriti s tim da o tom procesu neće u uvjetima XIII st. naći pismena svjedočanstva. Dovoljno je prelistati Smičiklasov Zbornik pa da se uvjerimo koliko je varoši i varošica bilo na teritoriju Slavonije, a ipak nismo nikada saznali za njihova privilegija ili je bilo koje pero zabilježilo njihovo nastajanje.

Konačno, sve Kampuševe kombinacije na kraju priloga o ozlojeđenom biskupu, o neprilikama tobože preseljenih biskupskih podložnika na brdu Gradecu, o njihovim opasnostima itd. nestat će kad se K. oslobodi unaprijed postavljene hipoteze i bez takvog opterećenja pročita izvorni materijal.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XXI—XXII

1968—69

Redakcioni odbor

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB